

Οι Άθλιοι του Β. Ουγκώ: Ένα γερασμένο «κοινωνικό ευαγγέλιο»;

γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΖΙΟΒΑΣ*

Οι Άθλιοι είναι ένα βιβλίο μόνο για νέους; Αξίζει τον κόπο να διαβάζεται στις μέρες μας; Τι έχει να μας πει σήμερα ο συγγραφέας του για τον οποίο ο Μπρετόν είπε: «Ο Ουγκώ είναι υπερρεαλιστής όταν δεν είναι βλάκας» και ο Ζιντ όταν ρωτήθηκε: «Ποιος είναι ο μεγαλύτερος ποιητής της Γαλλίας;» απάντησε: «Ο Ουγκώ, αλλοίμονο!»

Το κείμενο που ακολουθεί είναι μια σύντομη συνηγορία υπέρ ενός θρυλικού, μεγάλου και άνισου έργου, μια στάση στα κυριότερα αφηγηματικά στοιχεία του, καθώς και στις συχνές αναφορές του στην εξέγερση και στην επανάσταση.

Εκατόν πενήντα και πλέον χρόνια μετά την πρώτη τους έκδοση στα 1862, οι Άθλιοι δείχνουν τα σημάδια της ηλικίας τους. Διατηρούν όμως και τη βαθύτερη αξία τους, το ουσιαστικό τους σφρίγος.

Διαβάζοντας το εισαγωγικό μότο στην προμετωπίδα του βιβλίου ως αναλογιστούμε πόσα πράγματα έχουν αλλάξει στον κόσμο μας: «Όσο υπάρχει, εξαιτίας των νόμων και των ηθών, μια κοινωνική καταδική που δημιουργεί τεχνητά, μέσα στην καρδιά του πολιτισμού, κολάσεις και εμπλέκει μια μοίρα ανθρώπινη στο πεπρωμένο που η φύση του είναι θεϊκή· όσο τα τρία προβλήματα του αιώνα, η

κατάπτωση του άντρα από την προλεταριοποίηση, ο εξευτελισμός της γυναίκας από την πείνα και η ατροφία του παιδιού από το σκοτάδι παραμένουν άλυτα· όσο εξακολουθεί, σε ορισμένες ζώνες, η κοινωνική ασφυξία· με άλλα λόγια, κοιτάζοντας πλατύτερα, όσο πάνω στη Γη υπάρχει αμάθεια και αθλιότητα, βιβλία σαν κι αυτό εδώ ίσως να μην είναι ανώφελα».

Τώρα αν κάποιος λογιότατοι ζαρώσουν το μέτωπό τους ή χαμογελάσουν που καταπιανόμαστε σήμερα με αυτό το βιβλίο, τους λέμε μόνο πως ο Ρεμπώ αποκαλεί τους Άθλιους αληθινό ποίημα, ο Μπωντλαίρ έχει γράψει μια πολυσέλιδη εγκωμιαστική κριτική, ο Μάριο Βάργκας Λιόσα μια ολόκληρη μελέτη και ο Τολστόι το χαρακτηρίζει ως το πιο έξοχο από όλα τα μυθιστορήματα.

Αυτά, βέβαια, δεν τεκμηριώνουν από μόνα τους την αξία και σπουδαιότητα αυτού του έργου· ενισχύουν όμως τη διάθεσή μας να συνηγορήσουμε, στο πλαίσιο ενός σύντομου άρθρου, υπέρ ενός μυθιστορήματος που μας γοήτευσε στα νεανικά μας χρόνια, αλλά δεν προορίζεται μόνο για νέους ή για ένα πλατύ, ημιμαθές ίσως, λαϊκό κοινό, όπως πολλοί νομίζουν. Άλλωστε, οι αλεπάλληλες εκδόσεις του και στις μέρες μας, καθώς και τα εκατομμύρια των νέων αναγνωστών του, είναι φαινόμενα που δεν γίνεται να αγνοηθούν.

Έργο προγραμματικό

Το εμβληματικότερο από τα μυθιστορήματα του ηγέτη των Γάλλων ρομαντικών είναι ένα «κοινωνικό ευαγγέλιο», όπως το αποκάλεσαν, αλλά μαζί και ένα «υπαρξιακό ευαγγέλιο» θα λέγαμε, μιας και σε αυτό ο Ουγκώ θέλησε, με άξονα την κεντρική ιστορία που διηγείται, να μιλήσει για τα πάντα, να εκθέσει τις απόψεις του για κάθε τι φυσικό, κοινωνικό και ανθρώπινο. Η ζωή, ο θάνατος, ο έρωτας, ο θεός, η φύση, η παιδική ηλικία, τα γηρατεία, η φτώχεια, ο πλούτος, ο υπόκοσμος, η επανάσταση, ο πόλεμος, το ηθικό καθήκον, τα πάντα, ουσιαστικά και περιττά, θέλει να τα χωρέσει σ' αυτό το βιβλίο: «The temptation of the impossible» («Ο πειρασμός του αδύνατου» ή «του ακατόρθωτου, του απίθανου»;) είναι ο χαρακτηριστικός τίτλος του βιβλίου που ο Μ. Β. Λιόσα έχει γράψει για αυτό το έργο και τον συγγραφέα του.

Οι Άθλιοι είναι ένα έντεχνο λαϊκό ανάγνωσμα, ένα λόγιο μελόδραμα, ένα μυθιστόρημα ποταμός που μπορεί κάποτε να έχει την αφέλιξη παραμυθιού ή την ρηκότητα ρομάντζου, όμως, τελικά, είναι μια πανοραμική, μεγαλειώδης σύνθεση ιστορία ενός τραγικού ανθρώπου, του κατάδικου Γιάννη Αγιάννη, που αγωνίζεται να περάσει από την κτηνωδία στην αρετή, αλλά και τεράστια τοιογραφία μιας ταραγμένης εποχής· εποποιία όλων των καταραμένων, των ξεπεσμένων των φτωχών, των απόκληρων, των αχρείων, των άθλιων· ύμνος στο εξεγερμένο πλήθος, στην πλεμπάγια που επαναστάτησε στα 1832.

Οι Άθλιοι, η επανάσταση και ο κομμουνισμός

Στην αρχή του βιβλίου ο συγγραφέας, μιλώντας με το στόμα ενός γέρου, ετοιμοθάνατου επαναστάτη, λέει: «Επανάσταση ονομάζουμε τις βιαιότητες της προόδου. Όταν περάσουν διαπιστώνουμε τούτο: πως το ανθρώπινο γένος δεινοπάθησε αλλά προχώρησε».

Ο Ουγκώ υπερασπίζεται την εξέγερση, τον εμφύλιο πόλεμο του λαού ενάντια στην καταπίεση, στην απολυταρχία: «Εμφύλιος πόλεμος; Τί θα πει αυτό; Μήπως υπάρχει πόλεμος μη εμφύλιος; Κάθε πόλεμος ανάμεσα σε ανθρώπους δεν είναι πόλεμος ανάμεσα σε αδελφούς; Ένας πόλεμος χαρακτηρίζεται μόνο από τον σκοπό του. Δεν υπάρχει πόλεμος εξωτερικός, ούτε πόλεμος εμφύλιος· υπάρχει πόλεμος άδικος και πόλεμος δίκαιος.»

Τονίζει τον ρόλο των πρωτοπόρων επαναστατών: «Τα πλήθη έχουν μια τάση να αποδεχτούν τον αφέντη. Η μάζα τους αναδίδει απάθεια. Το πλήθος εύκολα μορφοποιείται ως σύνολο στην υπακοή. Πρέπει να ανακινηθεί, να εξωθηθεί, να καταπονθηθεί ο άνθρωπος απ' το ίδιο το ευεργέτημα της απολύτρωσής του, πρέπει να πληγωθούν τα μάτια του απ' τη θέαση της αλήθειας, πρέπει το φως να ριχτεί πάνω του με άπλετες κουφτιές. Οι άνθρωποι πρέπει να κεραυνοβοληθούν οι ίδιοι απ' την ίδια τους την σωτηρία· το θάμπωμα αυτό τους ξυπνά. Απ' αυτό πηγάζει η ανάγκη των ξεσηκωμών και των πολέμων. Πρέπει να φανερωθούν μεγάλοι μαχητές, να καταυγάσουν τα έθνη με την τόλμη και να συνταράξουν την θλιβερή τούτη ανθρωπότητα που τη σκεπάζει με έρεβος το θείο δικαίωμα, η καισαρική ιδέα, η δύναμη, ο φανατισμός, η ανεύθυνη εξουσία και οι απολυταρχικές μεγαλειότητες».

Όμως, παρότι είναι υπέρ των φτωχών, παρότι πιστεύει στην κοινωνική δικαιοσύνη και τονίζει την ανάγκη εξάλειψης της αθλιότητας, οι πολιτικές του απόψεις φτάνουν μέχρι την υπεράσπιση ενός, θα λέγαμε, ιδιόρρυθμου, νόθου σοσιαλισμού: «Λύσε τα δύο προβλήματα, ενθάρρυνε τον πλούσιο και προστάτεψε τον φτωχό, εξάλειψε την αθλιότητα, τερμάτισε την άδικη εκμετάλλευση του αδύναμου από το δυνατό, βάλε ένα φρένο στον άνομο φθόνο εκείνου που βρίσκεται στο δρόμο απέναντι σ' αυτόν που έχει φτάσει, προσάρμοσε μαθηματικά και αδελφικά τον μισθό στην εργασία, συγχρόνισε τη δωρεάν και υποχρεωτική παιδεία με την ανάπτυξη του παιδιού και κάνε βάση του ανδρισμού την επιστήμη, ανάπτυξε

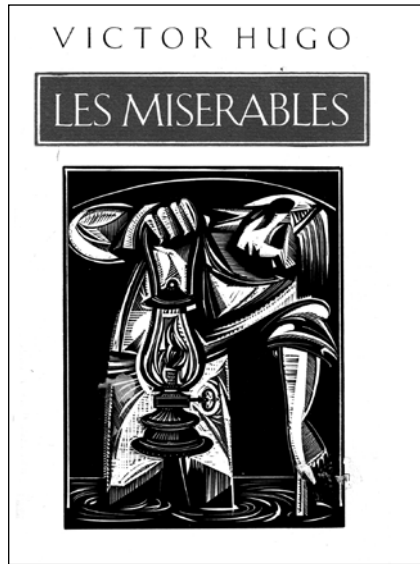
το μυαλό, απασχολώντας ταυτόχρονα τα μπράτσα, γίνε λαός ισχυρός και μαζί ευτυχισμένη οικογένεια, δημοκρατικοποίησε την ιδιοκτησία, όχι καταργώντας την, αλλά γενικεύοντάς την έτσι, ώστε κάθε πολίτης χωρίς εξαίρεση να γίνει και ιδιοκτήτης, πράγμα ευκολότερο απ' όσο νομίζεται, κοντολογίς μάθε να παράγεις τον πλούτο και να τον μοιράζεις».

Ισχυρίζεται πως ο κομμουνισμός, με τον τρόπο που λύνει το πρόβλημα της κατανομής του πλούτου, σκοτώνει την παραγωγή του πλούτου: «Η ίση μοιρασιά εξαλείφει την άμιλλα. Άρα και την εργασία. Είναι κατανομή καμωμένη απ' το χασάπη, που σκοτώνει ό,τι μοιράζει. Αδύνατο λοιπόν να σταθούμε στις υποτιθέμενες αυτές λύσεις. Δεν είναι διανομή του πλούτου η θανάτωσή του.»

Όμως, ο κομμουνισμός ούτε την άμιλλα καταργεί ούτε σκοτώνει την παραγωγή του πλούτου. Ο Μαρξ στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* ευαγγελίζεται μια κοινωνία των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών και στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα* λέει ρητά: «Σε μian ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, όταν θα έχει εξαφανιστεί η υποδουλωτική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και μαζί της και η αντίθεση ανάμεσα στην πνευματική και στην σωματική δουλειά, όταν η εργασία θα έχει γίνει όχι μόνο μέσο για να ζεις αλλά και η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν με την ολόπλευρη ανάπτυξη των ατόμων θα έχουν αναπτυχθεί και οι παραγωγικές δυνάμεις και θα αναβλύζουν πιο άφθονα όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου, τότε μόνο θα μπορεί να ξεπεραστεί ολόκληρο το στενό ορίζοντα του αστικού δικαίου και να γράψει η κοινωνία στη σημαία της: Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του!»

Αφήγηση και πρόσωπα

Εντύπωση προκαλεί ο τόνος του έργου ο οποίος στην αρχή είναι οικείος και ρεαλιστικός. Προχωρώντας γίνεται όλο και πιο έντονος και υψηλός με συχνές ρομαντι-

κές εξάρσεις. Θα λέγαμε πως το βιβλίο ανήκει υφολογικά στη ρομαντική οικογένεια, ενσωματώνοντας όμως ρεαλιστικές και γκροτέσκες απιχάσεις.

Δίπλα στους κεντρικούς του ήρωες ο Ουγκώ ζωντανεύει και κινεί δεκάδες άλλους δευτερεύοντες, περιφερειακούς. Περιγράφει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά όλων αυτών των κύριων και δορυφόρων, εξονυχιστικά, εξαντλητικά, με την εμβριθεία φυσιογνωμιστή και την παρατηρητικότητα ζωγράφου. Αλλά και η κατάδυση στον ψυχικό τους κόσμο, η ανάλυση της συμπεριφοράς τους, γίνεται με έναν ιδιαίτερο, προσωπικό, συχνά γοητευτικό τρόπο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανατομία της ψυχής του Γιάννη Αγιάννη, αυτού του αινιγματικού, θλιμμένου αλλά και δυναμικού ήρωα, καθώς και η περιγραφή της πολύπλοκης σχέσης του με τη μικρή Τιτίκα, το αθώο πλάσμα που έσωσε και ανάστησε: «Ο φτωχός γερο-Γιάννης Αγιάννης αγαπούσε βέβαια την Τιτίκα μόνο σαν πατέρα· όμως η ίδια η στερημένη του ζωή είχε εντάξει στην πατρική αυτή αγάπη και όλες τις άλλες αγάπες. Αγαπούσε την Τιτίκα σαν κόρη του, και σαν μητέρα του, και σαν αδελφή του· και καθώς δεν είχε ποτέ του ερωμένη ή σύζυγο και η φύση είναι δανειστής που δεν ανέχεται γραμμάτια διαμαρτυρημένα, έσμιγε με τ' άλλα συναισθήματα κι αυτό το συναίσθημα, το πιο ανεξίτηλο απ' όλα,

θολό, ασύνειδο, αγνό με την αγνότητα της τύφλωσης, ανήξερο, ουράνιο, αγγελικό, θείο, λιγότερο σαν συναίσθημα και περισσότερο σαν ένστικτο, λιγότερο σαν ένστικτο και περισσότερο σαν έλξη, ανεπαίσθητη και αόρατη αλλά πραγματική· και ο έρωτας με την καθαυτή έννοια ήταν μέσα στην απέραντη στοργή του για την Τιτίκα ό,τι είναι η φλέβα χρυσού μέσα στο βουνό, σκοτεινή και παρθένα».

Οι αγνές, φωτεινές μορφές του Μυριήλ, του Μάριου, της Τιτίκας, του Γαβριά συναντιούνται με τις βρώμικες ψυχές του Θεναρδιέρου και της γυναίκας του, με τους χαλασμένους κακούργους της Πατρονμινέττας, με τον σκοτεινό Ιαβέρη και, βέβαια, με τον μέγα καταλύτη, τον βασανισμένο Γιάννη Αγιάννη. Στα μέγαρα, τις τρώγλες, τα υπόγεια, στα άλση, τις λεωφόρους και τα στενωρούμια του Παρισιού όλοι αυτοί οι αγγελικοί και δαιμονικοί ήρωες υφαίνουν την άγια και ζοφερή ιστορία τους.

Ο Ουγκώ κατόρθωσε να δημιουργήσει εμβληματικές μορφές, που αποτελούν σημεία αναφοράς για συγγραφείς, κριτικούς και αναγνώστες αλλά ακόμα και για ανθρώπους που δεν έχουν καν διαβάσει αυτό το μυθιστόρημα. Ο Γιάννης Αγιάννης, ο Ιαβέρης, ο Γαβριάς είναι πλέον από τα πιο αναγνωρίσιμα και δημοφιλή πρόσωπα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Στίνοντας με μαεστρία αλληπάλληλες αφηγηματικές ίστριγκες και πλεκτάνες που θυμίζουν αστυνομικό μυθιστόρημα, ο συγγραφέας οδηγεί όλους σχεδόν τους βασικούς του ήρωες, οι οποίοι βρίσκονται σε οριακές ψυχικές καταστάσεις, στο Οδόφραγμα· σ' αυτήν τη Γέεννα του Πυρός, σ' αυτό το κοινωνικό Καθαρτήριο. Εκεί, όλοι αυτοί, μπροστά στον επερχόμενο θάνατο σμίγουν, αδελφώνονται, συγκρούονται. Εκεί συντελείται η κάθαρσή τους και δίνονται κάποιες από τις λύσεις του δράματος.

Την ίδια ώρα που μαινονται οι μάχες και ρέει το αίμα, η αφήγηση μας μεταφέρει λίγα χιλιόμετρα πιο πέρα, στον Κήπο του Λουξεμβούργου, όπου η φύση ξεπλυμένη από την περαστική βροχή στεγνώνει στο λαμπρό ήλιο, γιορτάζει και πανηγυρίζει, ευωδιάζει μέσα στην νουχία και

την ερημιά. Η αντίθεση αυτή μας θυμίζει έντονα την ανάλογη που δημιουργεί ο Διονύσιος Σολωμός στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*. Πολύ συχνά ο Ουγκώ επινοεί τέτοιες συγκρούσεις ανάμεσα στο σκοτάδι και στο φως, στη ζωή και το θάνατο, στην ασχήμια και την ομορφιά, στην ακμή και τη σήψη, ανεβάζοντας την αφηγηματική θερμοκρασία.

Οι σκηνές της «δαντικής» καθόδου και περιπλάνησης στους υπονόμους του Παρισιού που ακολουθούν, καθώς και η επεισοδιακή, συγκινητική αποκάλυψη του πραγματικού προσώπου του Γιάννη Αγιάννη, οδηγούν στην κορύφωση του δράματος, στην ολοκλήρωση του μυθιστορήματος.

Ο μέγας ποταμός και η λάσπη του

Οι Άθλιοι είναι ένα απέραντο, άνισο έργο, αισθητικά απόκρημνο, βαθύ και θορυβώδες, όπως άλλωστε είναι και ο ρομαντισμός του συγγραφέα του.

Διαβάζουμε με ευχαρίστηση αυτό το ανθεκτικό στο χρόνο λαϊκό έπος ξεχνώντας τις παρεκβάσεις, τους σχολιασμούς, τις συχνές περιγραφές των αισθημάτων που συνοδεύουν την αφήγηση. Άλλωστε, όλα αυτά θα λέγαμε πως είναι περίσσιο φορτίο ενός γιγάντιου караβιού το οποίο όμως μεταφέρει πολύτιμο εμπόρευμα, λάσπη και θολή ύλη που κατεβάζει ένα πελώριο ποτάμι μαζί με τα πλούσια και ζωογόνα νερά του.

Καλύτερα όμως, κλείνοντας, να δώσουμε τον λόγο και πάλι στον Ουγκώ για να δούμε πώς ο ίδιος, σε λίγες γραμμές, δίνει το στίγμα του βιβλίου του: «Το βιβλίο που έχει μπρος του ο αναγνώστης αυτή τη στιγμή είναι, απ' τη μια άκρη του στην άλλη, στο σύνολό του και στις λεπτομέρειές του, ανεξάρτητα απ' τις παρεκβάσεις, τις εξαιρέσεις και τις ελλείψεις, η πορεία απ' το κακό στο καλό, απ' το άδικο στο δίκαιο, απ' το ψεύτικο στο αληθινό, απ' τη νύχτα στη μέρα, απ' το ένστικτο στη συνείδηση, απ' τη σήψη στη ζωή, απ' την κτηνωδία στο καθήκον, απ' την κόλαση στον ουρανό.» **T**